

תוכן העניינים

9	פתח דבר
11	מבוא
22	פרק ראשון: רבי מנחם המאירי והמסורת המיימונית
50	פרק שני: בין המשכיל לבעל הדת: המאירי ושמואל אבן תיבון
80	פרק שלישי: 'בעלי הדת': סובלנות דתית במשנתו של המאירי
109	פרק רביעי: המסורת הרבנית מיימונית בפרובנס
152	פרק חמישי: רבי מנחם המאירי והפולמוס על לימוד הפילוסופיה
181	פרק שישי: רבי דוד בן שמואל הכוכבי: מספיריטואליזציה של הדת לספיריטואליזציה של ההלכה
217	אחרית דבר
223	רשימת הקיצורים הביבליוגרפיים
233	מפתח

פתח דבר

חיבור זה עניינו במפגש שבין תורה לחכמה כפי שהוא בא לידי ביטוי ייחודי בכתביו של רבי מנחם המאירי ובחיבוריהם של בעלי ההלכה המיימונים בפרובנס. פרופ' דוד הרטמן העמידני לראשונה על חשיבותו של חקר הזיקה בין הלכה לפילוסופיה, ועודדני לעסוק בכתביו של המאירי; ללא תמיכתו לא היה בא חיבור זה לעולם. ידידי יוסף אחיטוב, פרופ' משה אידל, פרופ' חיים סולוביציץ, פרופ' אביעזר רביצקי, ד"ר יוסי שוורץ ופרופ' ישראל תא-שמע, נשאו ונתנו עמי בענייני הספר ותרמו להבהרת סוגיות שונות שהתחבטתי בהן. תודתי נתונה לדן בנוביץ מנהל הוצאת מאגנס ששקד על הוצאת הספר במסירות ובסבלנות, ולנילי לנדסברגר שעמלה בקפדנות וביסודיות על העריכה הלשונית של הספר. אני מודה למכון ללימודים מתקדמים של מכון שלום הרטמן על האכסניה והסיוע הנדיב שהעניקו לי, לוועדת המחקר של הפקולטה למדעי הרוח באוניברסיטה העברית בירושלים, לקרן ליטאואר ולקרן אריה (ליאו) לובין על המענק שסייע להוצאת הספר.

סוף דבר ברצוני להודות לרעייתי האהובה טובה, על התמיכה והרעות.

משה הלברטל

האוניברסיטה העברית ירושלים

מבוא

מסוף המאה השתים עשרה ובמרוצת המאה השלוש עשרה עברה התרבות היהודית בפרובנס מפנה עמוק. הקבלה שהופיעה לראשונה בפרובנס במאה השתים עשרה נדחקה והלכה,¹ והתרבות המיימונית כבשה לה את הבכורה. מפנה זה היה כרוך בשינוי תרבותי כולל מן המגמה האשכנזית-צרפתית אל המגמה הספרדית, שהתרחש גם בתחום ההלכה.² במאה השלוש עשרה הגדירה העילית הפרובנסלית את עצמה כיחידה תרבותית-רוחנית נבדלת מיהודי צרפת ואשכנז – שכניה בצפון. הגדרה עצמית זו תאמה לגבול המדיני שחצה באותה תקופה בין צפון צרפת לדרום צרפת, שחלקים ממנה היו שייכים לכתר ארגון הספרדי. הגירתן של משפחות יהודיות מאנדלוסיה לפרובנס באמצע המאה השתים עשרה בעקבות גזרות המואחדין תרמה רבות להעברת התרבות הספרדית אל מעבר לפירנאים, בעיקר בואן של משפחת המתרגמים בעלי החכמה – משפחת אבן תיבון, ושל משפחת המדקדקים ופרשני המקרא – משפחת קמחי. הגעתם של כתבי הרמב"ם ותרגומו של 'מורה הנבוכים' לעברית הותירו רושם בל יימחה על העולם היהודי הפרובנסלי, והוא הפך למעוזה של התרבות המיימונית. בתקופה זו התבצע חילוף תפקידים מעניין: מוקד היצירה הקבלית עבר מפרובנס לקטלוניה ולקסטיליה שבספרד, והתרבות הפילוסופית-מיימונית העתיקה את מרכו הכובד שלה מאנדלוסיה לפרובנס.³

מפנה זה לא עבר כמובן ללא מאבק, ואמנם הפולמוסים הגדולים שהתנהלו סביב כתבי הרמב"ם בראשית המאה השלוש עשרה ובעשור הרביעי שלה התחוללו בעיקרם בפרובנס, ששימשה שדה קרב לזרמים השונים בעולם היהודי.⁴

- 1 על ראשית הקבלה בפרובנס, ראה שלום תש"ח.
- 2 על האוריינטציה הספרדית המתחזקת והולכת בפרובנס מבחינת ההלכה ודרכי לימודה עמד בהרחבה ב"ז בנדיקט בסדרת מאמרים שנאספו בספרו. ראה בנדיקט תשמ"ה. עוד על עניין זה, ראה תאישמע תשנ"ג, פרקים ד-ה. הערה מעניינת על ההקשר הרחב, ראה תאישמע תשנ"ב, עמ' 288, הערה 6.
- 3 תמונה כוללת של מפנה זה ומשמעותו, ראה טברסקי 1968, עמ' 185-207. בעניין השפעתה של התרבות הספרדית על השירה העברית בפרובנס, ראה שירמן תשנ"ז, עמ' 425-427.
- 4 על המחקר שנכתב על פולמוס זה, ראה להלן עמ' 113-114 והערות שם.

נוסף על כך, בעולם המיימוני עצמו חלה רדיקליזציה במאה זו. השפעתו העמוקה של אבן רושד, באמצעות תרגום כתביו לעברית, הכתיבה במידה מרובה את האופי הרדיקלי של התרבות המיימונית בפרובנס.⁵ במרכזה של הפרשנות הרדיקלית למשנתו של הרמב"ם עמד שמואל אבן תיבון, שניסח בחיבורו 'מאמר יקו המים' את תהליכי הבריאה הראשוניים ביותר במונחים נטורליסטיים מובהקים.⁶ דרמטית לא פחות הייתה הפצת התורות הפילוסופיות באמצעות דרשות וספרי פירושים שהיו בנויים כולם סביב המפתח האלגורי של הפילוסופיה האריסטוטלית. במחצית השנייה של המאה השלוש עשרה הפכה הפילוסופיה היהודית מתורת סוד חשאית, הנגישה רק ליודעי ח"ן וערבית, לעמדה דתית מקובלת ונפוצה, והקוריקולום הפילוסופי נעשה חלק בסיסי בחינוכה של העילית הפרובנסלית.

תהליכים מקבילים התרחשו באירופה הנוצרית במאה השלוש עשרה. התרגום ללטינית של הפרשנות הערבית לאריסטו השפיע על מעבר הדרגתי של הסכולסטיקה הנוצרית מעמדות נאופלטוניות לעמדות אריסטוטליות. השפעת כתביו של אבן רושד יצרה זרם אורואיסטי שנוכחותו הייתה ניכרת בפקולטות למדעים באוניברסיטת פריס. הרדיקליזציה ההדרגתית של העמדות האריסטוטליות עוררה תגובת נגד חריפה של הכנסייה, ובשנות השבעים של המאה פרץ העימות הגדול באוניברסיטת פריס.⁷ כאמור, תהליכים דומים של תמורה עמוקה ומאבק התקיימו בעולם היהודי בפרובנס. אופיו של המאבק וגם תוצאותיו בעולם היהודי היו בעלי גוון ייחודי, אולם ההיגיון הפנימי של התמורה והפולמוס היה משותף לשתי המסורות.

הרדיקליזציה של הפילוסופיה היהודית בפרובנס הביאה לתגובה פנימית שיוז אותה אבא מארי, מחולל המאבק נגד לימוד הפילוסופיה בשנים 1303-1306. העולם המיימוני, שיצא וידר על העליונה מן הפולמוס האלים והקשה במחצית הראשונה של המאה השלוש עשרה, עמד עתה בראשית המאה הארבע עשרה בפני משבר פנימי עמוק. מאבק זה, שאבא מארי גייס אליו את הרשב"א, הסתיים בסדרה של חרמות וחרמות נגד, אך נקטע בנסיבות הטרגיות של גירוש היהודים מצרפת.⁸

התמורה העמוקה שהתחוללה בפרובנס מאז הגעת כתבי הרמב"ם מתוארת באיגרתו של רבי מנחם המאירי לאבא מארי. המאירי, שהתנגד לחרם שהוטל

5 דיון מקיף על מפעל התרגום העצום של הספרות הערבית לעברית, ראה שטיינשניידר 1893.

6 על שמואל אבן תיבון ופרשנותו למשנת הרמב"ם, ראה: רביצקי תשמ"ג; הנ"ל תש"ן.

7 דיון בתמורה בסכולסטיקה הנוצרית וההקבלה בין ההתפלגות הפנימית בתוכה למחלוקת החוצה את התרבות היהודית בפרובנס, ראה להלן סוף פרק שני.

8 ניתוח נסיבות הפולמוס והספרות המחקרית שנכתבה עליו, ראה להלן תחילת פרק חמישי.

בברצלונה על ידי הרשב"א נגד לימוד הפילוסופיה, מבטל באיגרתו את הטענה שהתרבות הפילוסופית גורמת לערעור הנאמנות להלכה ומחלישה את העיסוק בהוויות דאביי ורבא. כראיה לכך הוא מצביע על מסורת של בעלי הלכה פרובנסלים שהיו בעלי חכמה מובהקים:

ומאז רוח ה' דבר בנו בהגיע ספרי הרב מורה צדק בארץ נמצאו בגלילותינו חכמים וגדולים ומפורסמים בתורה ובכל מיני מעלה בקיאים בכל סדרי התלמוד והמשנה עם היות ידיהם עושות תושיה בחכמה וספריה, ומצאו חקר תבונתה וסתריה. הלא ידעת אם לא שמעת שמע הרב המופלא החכם הכללי המיוחד בדורו הגבר הוקם על בכל חכמה ובכל מעלה הה"ר שמואל שקי"ל נ"ע, הלא התבוננת עד רחבי מעלות השלם בכל חכמו מוכתר בנמוסי כל מעלה הה"ר ר' גרשם מברד"ש רי"ת, הלא באת אל אוצרות החכם הנעלה אדני רבי ז"ל, וכמה מחכמי הארץ כיוצא בהם יודעי חכמת התלמוד על השלמות תמידין כסדרן ומוספין וחדושין ותוספות כהלכתן. ועם זה היו בקיאים בחכמות אם בכלם אם ברבם אם במקצתן, השמעת מעולם דבר יוצא מפייהם או מפי כתבם או מתחת ידם דבר בלתי מתוקן גם נכון וקים ישר ונאמן. (חשן משפט, עמ' 162-163)⁹

המאירי מתאר את בואם של כתבי הרמב"ם לפרובנס במונחים של מעין התגלות, ומצביע על החדירה העמוקה של כתבים אלו אל לבו של העולם הרבני. בעלי הלכה שדקדקו בקלה כבחמורה וידיהם רב להם בהוויות דאביי ורבא היו גם בעלי חכמה – ביניהם רבי שמואל שקי"ל, רבי גרשם בן שלמה מברדש, רבי ראובן בן חיים שהיה רבו של המאירי, ותלמידי חכמים אחרים בפרובנס שהמאירי אינו נוקב בשמם. הוא מכיר ומוזהה את עצמו כחלק ממסורת של בעלי תלמוד שעסקו בחכמה, ומזכיר אותם כראיה לכך שהתרבות הפילוסופית לא התקיימה רק בשוליה המבוללים של קהילה. ספר זה מוקדש לניתוח יצירתו של רבי מנחם המאירי, מתוך ניסיון לשחזר ולעמוד על טיבה של המסורת הרבנית-מיימונית בפרובנס שממנה צמח המאירי ובתוכה הוא פעל. חיבור זה גם עוסק בהשלכות שיש לעובדת קיומה של קבוצה לא קטנה של בעלי הלכה מיימונים על הבנת תולדות הפילוסופיה היהודית בימי הביניים.¹⁰

9 איגרת זו, המכונה 'חשן משפט', נותרה בידינו עם השגותיו של שמעון בן יוסף תלמידו של אבא מארי, והיא נדפסה בספר היובל לצונץ, ברלין 1894, החלק העברי, עמ' 142-174.

10 הפרקים העוסקים בחיבור זה בתפיסת עולמו של המאירי מבוססים על הלברטל תשנ"ד. מחקר מקיף על המאירי, ראה שטרן 1995. וראה גם בלידשטיין 1995.

רבי מנחם בן שלמה המאירי, הנקרא דון וידאל שלמון, נולד בשנת 1249. הכינוי המאירי ניתן לו כנראה על שם אחד מאבותיו שנקרא מאיר.¹¹ שנת מותו נקבעה על ידי חלק מן החוקרים לשנת 1306, אולם ככל הנראה יש לאחזרה לשנת 1315.¹² מוצא משפחתו של המאירי, שחי בפרפיניאן (Perpignan), הוא מקרקסונה (Carcassonne). משם ומנרבונה (Narbonne) היגרו המשפחות היהודיות הראשונות לפרפיניאן.¹³ מן התעודות הנוטריוניות שנשמרו בפרפיניאן עולה שהמאירי התפרנס מהלוואה בריבית, כמרבית יהודי פרפיניאן, והסכומים המופיעים בתעודות אלו מעידים שרמת הכנסתו הייתה גבוהה למדי. לא ידוע לנו שהמאירי נשא במשרה רבנית, אולם מצויים בידינו מסמכים המעידים על מעמדו החשוב בקהילה ובהם הוא חתום כאחד מראשי הקהילה ונציגיה.¹⁴ מעמדו של המאירי כאחד מגדולי ההלכה של דורו אינו צריך ראייה. חיבורו המקיף 'בית הבחירה', ומה שנותר לנו מספרי החידושים והפירושים שלו, מגלים את שליטתו המדהימה בכל הספרות ההלכתית עד לזמנו ועד בכלל. בדיניו בסוגיות השונות הוא סוקר את מסורות הפסיקה והפירוש הצרפתיות, הפרובנסליות, הקטלוניות והספרדיות. אולם 'בית הבחירה' אינו רק סקירה אנציקלופדית רחבה של הפירושים השונים לסוגיהם, אלא מתוך מגוון הדעות הרחב שהמאירי בוחן, הוא כובש לו את שיטתו שלו ומכריע בה להלכה.¹⁵

- 11 שמואל מירסקי משער שהאדם שעל שמו כונה רבי מנחם בן שלמה בשם המאירי הוא רבי מאיר דטראנקאטלייש, תלמידו של הראב"ד ומחבר פירוש על הירושלמי, שהמאירי מזכירו בפתיחה למסכת אבות כאחד מוקניו. ראה מירסקי תשי"ז, עמ' 12.
- 12 בסוף ההקדמה למסכת אבות המאירי כותב: 'עוד אשר הגיע הזמן עלינו אנחנו היום שהשלמנו מן השנים ה' אלפים וס' [...] והיא שנה ג' ללידתנו אשר היה בסוף השנה התשיעית לפרט האלף החמישי' (בית הבחירה על מסכת אבות, מהדורת בי"ו הלוי פרג, ירושלים תשכ"ד, עמ' 57). על זמן פטירתו, ראה: צובל תשי"ז, עמ' צג-צד; לוי 1899, עמ' 111-110; מירסקי תשי"ז, עמ' 70-72; המאירי, קריית ספר, מהדורת מ' הרשלה, ירושלים תשט"ז, מבוא, סעיף ו.
- 13 על מוצא משפחתו המאירי מעיד בחיבורו 'מגן אבות', שם הוא מונה את קרקשונה 'עיר קברות אבותי' (מגן אבות, מהדורת י" הלוי לאסט, לונדון תרס"ט, עמ' קג). וכך: 'זהו חוקנו בהרבה מנהגים היו בידינו בירושלם מאבותינו ורבותינו נ"ע בקרקשונה ובנרבונה אשר משם יצאו שרשי משפחתנו מאז (שם, עמ' יא). המאירי מזכיר בכמה הקשרים את אבותיו בקרקשונה, אחד מהם הוא רבי מנחם בן יצחק, שבביתו שהה הראב"ד: 'והלך לו הרב משם לנרבונא עיר מולדתו ושם יצאו לקראתו נכבדי קרקשונה העיר קברות אבותי להתחנן לו ולבקש מלפניו לבא בנבולם לשכון כבודו בארצם ונתער להם והיה שם ימים בבית אחד מוקנינו הנכבדים אשר היו שם אחד העם אשר שמו בקרבי החכם הנכבד ר' מנחם בר יצחקי (שם, עמ' קג). וראה גם שם, עמ' קח. בעל הלכה ידוע יותר ממשפחתו של המאירי, שגם מוצאו מקרקשונה, הוא רבי מאיר בר יצחק בעל ספר העזר: 'זנה נסעדו דבריו בספר העזר לאחד מגדולי משפחתנו הרב הגדול ר' מאיר בר יצחק מטראנקאטלייש הולכו אביו מקרקשונה לארץ פרוונצא לשנות עם הרב הגדול הראב"ד ונתעכב שם כל ימיו ונעשה לו תלמיד חבר' (בית הבחירה, פתיחה למסכת אבות, עמ' 54). וראה גרוס 1897, עמ' 461-464.
- 14 על תעודות אלו ועל מעמדו של המאירי בקהילה, ראה אמרי 1959, עמ' 28, הערה 1.

כתביו של המאירי לא נודעו עד למאה התשע עשרה, ולבית הבחירה שאבד לא היה משקל של ממש בתולדות ההלכה במאות שלאחריו, ובכל זאת ניכר מעדותם של בני דורו ושל בני הדור הבא שהיה לו מקום של כבוד בלב לבו של המסד הרבני בזמנו.¹⁶ בכל הנוגע לפילוסופיה, המאירי היה לא רק מעריך מרוחק של הרמב"ם, אלא כתביו חושפים בקיאות ברזיה של הפילוסופיה האריסטוטלית. הוא עשה שימוש רחב ב'מורה הנבוכים' ובמסורת הפילוסופית היהודית שקדמה לו בפרובנס, והוא עמד בשיג ושיח עם משכילים נוצרים בסביבתו.¹⁷ את מחויבותו לפילוסופיה המיימונית ניתן לראות לא רק בפירושי האגדות המשולבים בבית הבחירה אלא בעיקר בפירושו למשלי ותהלים, ב'חיבור התשובה' שכתב בצעירותו, ובפירושו למסכת אבות. כל שורה ושורה בחיבורים אלו ספוגה ברושם העמוק שטבעה בהם עמדתו הדתית של הרמב"ם.

שילוב זה של הלכה ופילוסופיה הגלוי לעין בכתבי המאירי אינו מוטציה מקרית שהתרחשה לפתע עשרות שנים לאחר פטירת הרמב"ם. המאירי השאיר אמנם את התעודה הספרותית החשובה והרחבה ביותר של מסורת בעלי ההלכה הפילוסופים שאחרי הרמב"ם, אולם ניתן לשחזר שילוב דומה בכתביהם של בעלי הלכה בדורו ובדור שקדם לו – בין היתר מתוך מה שנתר מפירוש התפילה 'ספר התמיד' של רבי ראובן בן חיים.¹⁸ עדות מקיפה ומרשימה נוספת של בעל הלכה מיימוני מצויה בכתביו של רבי דוד בן שמואל הכוכבי, בן דורו של המאירי. עיון מדוקדק ב'ספר הבתים' של הכוכבי תורם רבות להבנת גוניה השונים של הקבוצה הרבנית-מיימונית בפרובנס, לאופן שהיא עיצבה את תפיסתה ביחס לפילוסופיה המיימונית ואת השפעתה של הפילוסופיה על גישתה להלכה.¹⁹

15 לפי עדותו של המאירי עצמו, הוא החל לכתוב את 'בית הבחירה' בהיותו בן שלושים ושמונה – 'התחלנו בו שנת ל"ח ללידתינו' (בית הבחירה אבות, עמ' 57) – וסיים אותו בהיותו בן חמישים ואחת.

16 אבא מאירי הספיד את המאירי במילים אלו: 'אי לו על האחד מיוחד שבעם לתורה ולתעודה הכה את קרית ספר ולכדה, ואוי על חרב התורה הורק מתערי. אוי לספינה שאבד קרבניטה באבדו אבדו עצה וטעם ועיטה, יבש מעין השכל ונשחת מקורי. אנה פנה ראש לאריות מתיר הקשרים מפרק הקושיות, קושר קשרים לאותיות וממאסר התורה פתח יתרי' (מנחת קנאות, תשובות הרשב"א, חלק ראשון, כרך ב, מהדורת ח"ו דימיטרובסקי, ירושלים תש"ן, עמ' תתעח).

17 את 'חיבור התשובה' כתב המאירי כתגובה לשאלת אחד ממשכילי דורו הנוצרים: 'אף כי הציקתני רוח בטני, כדבר אלי חכם מיתר העמים ובכלל דבריו גלה את אוני, התפלאם בפירושי ספריהם על היות בני דתנו עוזבים דרכי התשובה עזיבה מוחלטת [...] וסוף דבר היתה תשובתם בינם לבין עצמם, היות בנו זאת הסבה על בלתי היות בינינו ספר מיוחד כולל לכל דרכי התשובה' (חיבור התשובה, מהדורת א' סופר, ירושלים תשל"ו, עמ' 2).

18 על חיבור זה והקשרו, ראה להלן פרק רביעי.

19 על כתבי רבי שמואל בן דוד הכוכבי, ראה להלן פרק שישי.

מסורת זו, שניתן לחושפה בכתביהם של בעלי הלכה נוספים, נמשכה עד המחצית השנייה של המאה הארבע עשרה. מקור רביעך השייך לזרם הזה של תלמידי חכמים מצוי בכתב יד של החיבור 'מזוקק שבעתיים',²⁰ שכתב רבי יוסף בן שאול במחצית השנייה של המאה הארבע עשרה. זהו חיבור הלכתי מרשים הקרוב בהיקפו ל'בית הבחירה', ועל כן הוא מהווה אוצר בלום של חומר הלכתי ופילוסופי שעדיין לא נחקר. עיון בכתב היד היחידי הזה, המצוי באוסף קלנסבלד בירושלים, חושף את החוליה האחרונה בשרשרת של מסורת רבנית-מיימונית שפעלה בפרובנס והצמיחה מתוכה קבוצה של תלמידי חכמים מובהקים בעלי תודעה עצמית ברורה.

עצם קיומה של מסורת כזאת מערער על הטענה שהתפרקות השילוב המורכב בין גדולה בתלמוד ובפילוסופיה, מיד אחרי מותו של הרמב"ם, מעידה ששילוב זה היה מלכתחילה מלאכותי וכפוי אפילו אצל הרמב"ם עצמו. מסורת פרובנסלית זו של בעלי הלכה פילוסופים יכולה ללמד ששילוב כזה היה עמוק משנדמה, והייתה בו עוצמה שאפשרה לו להחזיק מעמד על אף הקשיים בשמירה על עקיבותו הפנימית.

העניין שהיה ליהודים בספיריטואליות פילוסופית לא היה נחלתם הבלעדית של חצרנים מתבוללים למחצה מן העילית החברתית, או של משכילים מנוכרים. לפחות בפרובנס, מסורת זו זכתה לתמיכה רחבה בקהילה והייתה נחלתה של העילית האינטלקטואלית – מתרגמים, תוכנים ורופאים, ושל קבוצה רחבה של תלמידי חכמים מובהקים.

בסקירות השונות על תולדות הפילוסופיה היהודית בימי הביניים, מקומם של אישים אלו נפקד לחלוטין. הסיבות לכך הן מגוונות. חוקרי הפילוסופיה היהודית, על פי הכשרתם ונטייתם, לא עסקו בדרך כלל בטקסטים בעלי גוון הלכתי. נוסף לכך, ברקע הדיון בפילוסופיה היהודית בימי הביניים עומדת הנחה – לעתים גלויה, לעתים מובלעת – שהפילוסופיה היהודית בימי הביניים הייתה נטע זר, ויוצריה היו משכילים שעיסוקם בפילוסופיה נגס בזהותם היהודית. דימוי זה נוצר הן על ידי תומכיה של הפילוסופיה היהודית, כמו צבי גרץ, שראה בה תקדים להשכלה היהודית של המאה התשע עשרה, הן על ידי היסטוריונים, כמו יצחק בער, שאהדו יותר את הזרמים שהתנגדו לפילוסופיה בעולם היהודי, וראו בפילוסופיה היהודית תופעה המנוכרת להתפתחות הפנימית והאוטנטית של המסורת.

20 על הימצאותו של חיבור זה באוסף כתבי היד של קלנסבלד למדתי לראשונה מידי פרופ' ישראל תא-שמע.

היחס אל הפילוסופיה כתופעה תרבותית השפיע בין היתר על הדימוי הרווח במחקר על הקבוצה שתרכות זו שגשגה בקרבה. האישים שיידונו בפרקים הבאים של הספר סוטים באופן עמוק מן הדימוי הזה, שהרי הם היו חלק משמנה וסולתה של היהדות הרבנית בפרובנס למעלה ממאה שנה. חשיפתה של עמדת עולמם הדתית של אישים אלו, ששילבו הלכה ופילוסופיה, יש בה כדי לשנות שינוי של ממש בדימוי הרווח על הפילוסופיה היהודית בימי הביניים.

גורלם של אישים אלו לא שפר לא רק במחקר, אלא הוא ניכר גם במיעוט העקבות שהם הותירו בעולם ההלכה וההגות במאות הבאות. התעודות המרכזיות שבאמצעותן אאפיין ואתח את הזרם הרבני-מיימוני בפרובנס נמצאות בידינו כמעט בדרך נס. ספרו הגדול של המאירי 'בית הבחירה', שהיום הוא מספרי הראשונים הנלמדים בכל ישיבה, נתגלה די במקרה במאה התשע עשרה, בכתב יד כולל אחד, לאחר שעקבות החיבור אבדו במשך כחמש מאות שנה.²¹ מכל כתביו של רבי ראובן בן חיים נותרו קטעים מפירושו לתפילה, שנדפסו גם הם מכתב יד אחד. 'ספר הבתים' של רבי דוד בן שמואל הכוכבי נדפס רק לאחרונה, והוא חיבור לגמרי לא מוכר בתולדות הפסיקה שלאחריו ובחוגי הלומדים בימינו. מהחיבור 'מזוקק שבעתיים' לרבי יוסף בן שאול, שלא נדפס מעולם, נותר כתב יד יחידי באוסף קלגסבלד בירושלים, ונסיבות הימצאו היו מקריות לגמרי. למרות היותו חיבור בעל איכות וכמות מרשימים, המזוקק שבעתיים לא הותר כל רושם בספרות ההלכתית וההגותית שלאחריו. לכל התעודות הללו ניתן להוסיף חיבורים שונים מפרי עטם של בעלי הלכה מן החוג הזה, שהיו ידועים ונפוצים בפרובנס אך אבדו לחלוטין, כדוגמת 'ספר השלמן' של רבי גרשום מבדרש.

תופעת היעלמותם של חיבורי הלכה פרובנסליים רבים מתולדות ההלכה היא עניין תרבותי הדורש הסבר רחב יותר, ואין הוא נוגע אך ורק לגורלו המסוים של 'בית הבחירה', ולכך אוק בסיכומו של הספר. חקר הגותם ועמדתם הייחודית של אישים אלו הוא במובנים רבים חשיפה של מסורת שנקטעה. אולם אל לנו להסיק מהיעדר המשכיות על המקור. במקומם ובשעתם היו אישים אלו בעלי השפעה מכרעת על עיצוב דרכה ואופיה של קהילתם במשך עשרות שנים. משום כך, חקירתה של אפשרות תרבותית זו יש בה כדי לתרום לעיצובו של דימוי מורכב ושונה של תולדות הפילוסופיה היהודית בימי הביניים.

באיגרתו לאבא מארי מתאר המאירי את קודמיו, בעלי ההלכה המיימונים בפרובנס, כעדות חיה ונאמנה ללגיטימיות של התרבות הפילוסופית הפרובנסלית. בצדם של בעלי ההלכה המיימונים פעלו פילוסופים יהודים חשובים שלא עסקו בתלמוד. פילוסופים אלו עמדו לא פעם תחת ביקורת נוקבת של מתנגדי

21 ביבליוגרפיה מפורטת על הוצאת כתבי המאירי, ראה מירסקי תשי"ז, עמ' 51-59.

הפילוסופיה, אך קיבלו גיבוי והכשר מבעלי ההלכה המיימונים. החסות שהעניקו בעלי הלכה אלו לפילוסופים היהודים שלא נשאו ונתנו בהלכה משתקפת באופן עמוק באיגרת ששלח יעקב בן מכיר אל הרשב"א בעיצומו של הפולמוס על לימוד הפילוסופיה בראשית המאה הארבע עשרה, והיא מתארת את תודעתם העצמית של הפילוסופים היהודים בפרובנס. יעקב בן מכיר, נציגה הבולט של הפילוסופיה היהודית בפרובנס באותה תקופה, היה נכדו של שמואל אבן תיבון, אביה ומלידה של המסורת המיימונית הרדיקלית. את האיגרת כתב יעקב בן מכיר בנימה מרה, בין היתר מתוך חשד מבוסס שהרשב"א תקף בבטות את אחד מגדולי המסורת הפילוסופית בפרובנס, יעקב אנטולי מחבר הספר 'מִלְמַד התלמידים' וכן משפחתו של שמואל אבן תיבון.²²

הלא אם אדני [הרשב"א] גדול הדור ורחבה ונסבה למעלה חכמתו ותורתו, הלא החכמים אשר היו לפניך הכירו דעתו ואמונתו [של רבי יעקב אנטולי], וגדלו ונשאו כס מעלתו. היה גדול בבית המלך, ושמעו בכל המדינות הולך. וזכורני במגורותי הייתי במגדול לוניל מרבץ התורה שוקד על דלת החכמים הרבנים, והיו קוראים ספרו לעתים מזומנים. והחכם [אבא מארי] המעיר אותך על זה, היה לו לזכור כי אבותי ואבותי זקנינו, ואדננו הרב הגדול ר' משלם, ובניו וחתניו, היו אצילי הארץ ועמודי עולם. והיה החכם אדני זקני ואביו [יהודה אבן תיבון ושמואל בנן] מתגדל עמהם העתיקו הרבה מספרי החכמה על פיהם, וקראו אותו על שמם בראש העתקותיהם, ואחר אשר הם התיירו לבא בקהל, מי יאסור אותם לעיניהם, ואם טהרו מי יטמא לסתור דבריהם. גם הרב הגדול רבנו משה בי מימון ז"ל, כבדו פעמים שלש באגרות שלח אליו [אל שמואל אבן תיבון]. (מנחת קנאות, עמ' תקט-תקי)

בעיני יעקב בן מכיר, היוקה ההדוקה שבין משפחת גדולי ההלכה, רבי משולם בן יעקב ובניו, למשפחתו שלו, משפחת אבן תיבון, היא אירוע התשתית של התקבלותה והכשרתה של מסורת החכמה בפרובנס. ההקדשות לתרגומי ספרות החכמה הערבית לעברית בידי בני תיבון על שמם של בני משפחת רבי משולם בן יעקב היו לסמל קבוע וחתום של הברית שנוצרה בין שתי המשפחות.²³ לדעת יעקב בן מכיר, ברית זו מופרת עתה על ידי אחד מצאצאי רבי משולם, אבא מארי, החורג ממסורת אבותיו. זאת ועוד, שמואל אבן תיבון זכה לאישורו של הרמב"ם עצמו, המשבחו באיגרות שהוא שלח אליו. על פי עדותו של יעקב בן

22 על הביקורת החריפה שהוטחה ברבי יעקב אנטולי בברצלונה, ראה להלן עמ' 174-175.

23 ראה להלן עמ' 110-112.

מכיר, ספרו של יעקב אנטולי 'מלמד התלמידים' היה נלמד בתדירות בקרב תלמידי החכמים ובעלי הסמכות ההלכתית בישיבה בלונל, ואלה העניקו לו את ברכתם והסכמתם: 'זוכרני במגורתי הייתי במגדול לוניל מרבץ התורה שוקד על דלת החכמים הרבנים, והיו קוראים ספרו לעתים מזומנים'. גדולי ההלכה הם המתירים את החכמה לבוא בקהל, משמע שהם מעניקים לה חסות לא מעורערת: 'ואחר אשר הם התירוה לבא בקהל, מי יאסור אותם לעיניהם, ואם טהרו מי יטמא לסתור דבריהם'.

ואכן, ללא תמיכתם של בעלי הלכה גדולים הייתה הפילוסופיה היהודית קורסת אל מול אלה שניסו לדחוק ולעקור אותה כתרבות זרה ומסוכנת. תופעה זו חזרה ונשנתה כמאה שנה: בפולמוס הראשון סביב כתבי הרמב"ם בראשית המאה השלוש עשרה, התייצב רבי אהרון מלונל, בנו של רבי משולם בן יעקב, לצדו של הרמב"ם; בפולמוס השני, בעשור הרביעי של אותה מאה, השתתפו דמויות רבניות כרבי מאיר בן שמעון; ועתה, בראשית המאה הארבע עשרה, בעלי הלכה כרבי מנחם המאירי מתייצבים שוב לצדם של בעלי החכמה במאבקם באיסור לימוד הפילוסופיה.

בעניין הזיקה בין העולם הרבני-הלכתי לבין היצירה ההגותית שמקורה ביוצרים שאינם חלק מן הממסד ההלכתי, קיים דמיון מעניין ולא מקרי בין שני הזרמים שהתחרו על מעמדם כתורת הסוד של היהדות בימי הביניים – הפילוסופיה והקבלה. הן הקבלה הן הפילוסופיה, שהתיימרו להציג ולפרש את המובן הפנימי והעמוק של הקיום היהודי הנורמטיבי, קנו להן אחיזה רחבה בעולם הימיי-ביניימי בתיווכם של גדולי הלכה: הפילוסופיה בראש ובראשונה על ידי הרמב"ם ובעקבותיו בעלי ההלכה שבפרובנס; והקבלה באמצעות בעלי הלכה מקובלים כגון הראב"ד, הרמב"ן והרשב"א. גדולי הלכה אלו עיגנו את פריחתה ויצירתה של תרבות פילוסופית וקבלית שנוצרה בידי אישים שלא היו סמכות הלכתית והעיסוק האינטנסיבי בתלמוד ובמפרשיו לא היה חלק מהותי מעולמם.²⁴ אולם יחסם של בעלי ההלכה המיימונים לבני חסותם הפילוסופים, שלא קבעו עתים לתלמוד, הוא מורכב וסבוך. התיווך בין התרבות הפילוסופית הערבית והיהודית לבין העולם הרבני-מיימוני נעשה באופן מוחלט כמעט באמצעות הרגומיהם וכתביהם של פילוסופים כדוגמת שמואל אבן תיבון. נותני חסות הם לעתים תובעניים ומגבילים, ויחסיהם עם בני חסותם הם אמביוולנטיים. באיגרתו לאבא מארי, המאירי מתאר לצדם של בעלי הלכה פילוסופים מסורת של פילוסופים שלא עסקו בתלמוד: 'גם מאשר לא קבעו כל כך עתם בתלמוד והיו

24 משה אידל (תשנ"ה) ניתח לעומק את תפקיד האליטה של בעלי ההלכה המקובלים בתולדות הקבלה ואת היחס אל המקובלים שלא היו קשורים לממסד הרבני.

שלמים בחכמות, ראינו כמה מהם יראי אלי"ם אנשי אמת שנאי בצע אין קץ למספרם הן בזמן העבר הן בזמן העומד כה לחי' (חשן משפט, עמ' 163). מתוך בחינה של כתבי המאירי, אעמוד על יחסו לקודמיו ולבני דורו המשכילים שלא קבעו עתם לתלמוד, ובעיקר אנתח את יחסו לשמואל אבן תיבון, דמות האב הרדיקלית של המסורת הפרובנסלית. ניתוח יחסים מורכבים אלו יבהיר כיצד נקלטה המסורת המיימונית אצל בעלי הלכה לעומת קליטתה בקרב הזרם הרדיקלי יותר של פילוסופים יהודים בפרובנס.

הרמב"ם הותיר מאחוריו דרימשמעות עמוקה. סודו של 'מורה הנבוכים' ופשרו, וממילא משמעות עמדתו הדתית של הרמב"ם לגבי היחס שבין תורה לחכמה היו מקור תמידי למבוכה בקרב מפרשיו בהווה ועבר. הפרשנות המתונה של הרמב"ם ראתה את הישגו המהותי בכך שבהפריכו את העמדה הפילוסופית על קדמות העולם ונצחיותו, איפשר הרמב"ם לבני המעלה היהודים להישאר נאמנים לרוחניות הפילוסופית מבלי להתכחש לאמונה הבסיסית בבריאה, ולמה שנובע מאמונה זו. לעומת זאת, הקריאה הרדיקלית של 'מורה הנבוכים' גרסה שהישגו העצום והנסתר של הספר הוא בכך שהרמב"ם סיפק פירוש עקיב למסורת היהודית במונחים של קדמות העולם. לפי קריאה זו, ניתן לקבל את אריסטו, ובעיקר את פירושו של אבן רושד למסורת האריסטוטלית, מבלי לגלות פנים בתורה שלא כהלכה. נוסף לכך, ובעניין חשוב לא פחות, קוראיו של הרמב"ם נחלקו לגבי השלכותיה של העמדה המיימונית, הגורסת שהשלמות הדתית העליונה של האדם היא השגת האל, הנקנית לו באמצעות השגת מדע הפילוסופיה. האם כתוצאה מעמדה זו נשללה שלמות דתית משלומי אמוני ישראל המדקדקים בקלה כבחמורה, ואולי אף גרוע מזה: נגרע חלקם מן העולם הבא? ומה מעמדו של העיסוק בהוויות דאביי ורבא, מאחר שנקבע שפסגתה של הרוחניות היא ההשגה של מעשה המרכבה הפילוסופי? מתח אחר שנתחבטו בו פרשני הרמב"ם, נוגע להבנת מידת ההיקף והיומרה שבניסיונו של הרמב"ם לחולל תמורה בעולם היהודי. האם התכוון לקרב את קהל המייחדים כולו אל הרוחניות הפילוסופית, כפי שאפשר להתרשם מעומק החדירה של עמדות פילוסופיות לכתביו ההלכתיים האקזוטריים – ההקדמות לפירוש המשנה, לפרק חלק' ולמסכת אבות, ולחיבורו הגדול היד החזקה. או שמא, הדת הפילוסופית היא עניין לבני מעלה ויש לשומרה בזהירות כתורת סוד. שאלת הגבול שבין העילית להמון, ובין האזוטרי לאקזוטרי, נותרה עדיין כאחד המתחים התלויים ועומדים במשנתו של הרמב"ם.

הניסיון להתיר את המתחים הבסיסיים במשנת הרמב"ם מכיוונים שונים הוא במובנים רבים עיקר המאמץ של חוקרי תולדות הפילוסופיה היהודית המודרנים.

בימינו, העיסוק בפשרו של 'מורה הנבוכים' ובמשמעות משנת הרמב"ם הוא חקר של בעיה היסטורית אינטלקטואלית מרתקת וסבוכה; ואילו בפרובנס של המאה השלוש עשרה, כמעט מיום שנפטר הרמב"ם, הדרמשמעות המצויה במורשתו הייתה בעיה דתית, קיומית ופוליטית, שחצתה את קהילה הפרובנסלית מבפנים. דרמשמעות זו קיבלה מעין הפוסטאזה בזרמים הפנימיים והמתגושים של המסורת המיימונית הפרובנסלית, ושיאה של התגושות זו היה המאבק שהתנהל על הוראתה והפצתה של הפילוסופיה בראשית המאה הארבע עשרה. חיבור זה, הבוחן את מקומם של המאירי ובעלי הלכה אחרים במורשת המיימונית ואת יחסם לבעלי החכמה בפרובנס, אינו אלא סיפורה של הדרמשמעות החבויה במפעלו של הרמב"ם, אך מתפרצת בגלגולים מפותלים וסבוכים בתולדותיה של קהילה שראתה בו סמכות עליונה.

מפתח שמות

גלינוס 41, 131, 166, 167	אבא מארי בן משה 12, 17, 18, 19, 36
גרוס 140	51, 68, 109, 112, 140, 145, 152, 153
גרץ, צבי 16	154, 155, 156, 157, 158, 159, 160
ר' גרשם בן שלמה מבדרש 13, 17, 109,	161, 162, 164, 165, 167, 168, 169
140, 141, 146, 148, 218, 219	170, 171, 172, 173, 174, 175, 176,
ר' גרשם מאור הגולה 80	177, 178, 179, 180, 221
	אבן סינא 34, 77, 149, 150
ר' דוד בן לוי 140	אבן רושד 12, 31, 33, 50, 67, 75,
ר' דוד בן שאול 145	76, 77, 78, 134, 149, 150, 152, 157
ר' דוד בן שמואל הכוכבי 15, 17, 110,	ר' אברהם בן דוד (ראב"ד) 19, 59, 60,
126, 132, 133, 141, 148, 150, 181-	61, 110, 125, 126, 146, 149, 184, 220
216, 218	ר' אברהם בן יצחק 110
ר' דוד קמחי 158	ר' אברהם מן ההר 141, 142, 151, 218,
	219
ר' האי גאון 132	ר' אהרן הכהן מלונל 219
הלל מוורונה 76, 77	ר' אהרון בן משולם 19, 110, 111, 112,
	113, 114
זרחיה בן שאלתיאל 76	אורבך, אפרים אלימלך 81, 82
	אל־פראבי 31, 149, 150
יהודה אבן תיבון 18, 110, 111, 112,	ר' אליהו בן יצחק 145
144, 174	ר' אליעזר בן יואל הלוי (ראבי"ה) 94
ר' יהודה בן יצחק דלאטש 145	ר' אלעזר מוורמס 93, 94
ר' יהונתן הכהן מלונל 113, 146	אריסטו/תורת אריסטו 12, 20, 23, 39,
ר' יוסי־טוב בן אברהם אשביילי (הריטב"א)	50, 72, 75, 131, 152, 157, 158, 167,
219	ר' אשר בן דוד 110
יוסף אבן כספי 53, 100	ר' אשר בן יחיאל (הרא"ש) 161, 162,
ר' יוסף בן יהודה 55	217, 218
ר' יוסף בן שאול 16, 17, 146, 147, 148,	ר' אשר בן משולם 110, 111, 112
149, 150, 151, 218	
יעקב אנטולי 18, 19, 24, 35, 40, 50,	בונבנטורה 76
51, 53, 55, 56, 58, 79, 98, 110, 112,	בלידשטיין, יעקב 82
171, 172, 174, 175, 176, 177, 185,	בער, יצחק 16
ר' יעקב בן אליהו דלאטש 145, 146	
יעקב בן מכיר 18-19, 110, 111, 112, 174,	הגאונים/פסיקת ה" 60, 61, 62, 147

* המפתחות הוכנו בידי דניאלה אשור.

מפתח שמות

234

- קמחי, משפחת 11, 147
- ר' ראובן בן חיים 13, 15, 17, 109, 116,
133, 134, 135, 137, 138, 139, 141,
218, 219
- רביצקי, אביעזר 63, 74
- ר' יעקב תם 151, 220
- שאל בן דוד 110
- שטיינשניידר 140
- שטרן, גרשון 162
- שלום, גרשם 117, 211
- שלמה אבן גבירול 111
- ר' שלמה בן אברהם אדרת (רשב"א) 12,
18, 19, 42, 47, 48, 75, 109, 112, 131,
144, 146, 151, 152, 153, 154, 159,
160, 161, 162, 165, 166, 167, 168,
169, 170, 171, 172, 173, 174, 175,
176, 177, 178, 179, 180, 217, 219,
220, 221
- ר' שלמה בן אברהם מן ההר 145
- ר' שלמה יצחקי (רש"י) 59, 91, 142,
143, 144, 151
- ר' שלמה מלונל 173, 174, 175, 217,
218
- שם טוב פלקירא 52, 53
- שמואל אבן תיבון 12, 18, 19, 20, 31,
35, 50, 51, 63, 64, 65, 66, 67, 69,
70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78,
79, 80, 89, 105, 108, 110, 111, 112,
113, 118, 128, 131, 133, 135, 136, 137,
138, 139, 140, 141, 144, 152, 170,
172, 174, 176, 180, 185, 187, 189
- רבי שמואל בן גרשם מבדרש 141, 145
- ר' שמואל בן נטרונאי (רשב"ט) 94
- ר' שמואל בן שלמה שקייל 13, 109,
140, 141, 218
- שמעון בן יוסף 155, 177, 178, 179
- תומס אקווינס 76, 77, 78
- התיבונים 99, 135, 144, 171
- 218, 178, 176
- רבי יעקב בן משה מבניולש 218, 219,
220
- ר' יעקב בן ששת 71, 131
- ר' יצחק בן יהודה דלאטש 141, 144,
145, 146, 174, 218
- ר' יצחק בן יעקב אלפסי (הר"ף) 52,
53, 59, 147, 148, 151
- יצחק סגי נהור 110
- כ"ץ, יעקב 81, 82, 101
- לוי בן אברהם 144, 145
- ר' מאיר בן שמעון (המעילי) 19, 116,
117, 118, 119, 123, 124, 125, 126,
127, 129, 130, 131, 132, 139, 141,
219
- ר' מאיר הלוי אבולעפיה 113, 115
- ר' מנוח בן שמעון 140
- משה אבן תיבון 35, 50, 59, 79, 98,
110, 135, 136
- ר' משה בן נתמן (רמב"ן) 19, 42, 47,
115, 131, 147, 151, 159, 162, 165,
167, 168, 180, 190, 219, 220, 221,
222
- ר' משה מקוצי 53
- ר' משולם בן יעקב 18, 19, 110, 111,
112, 113, 116-117, 176
- ר' משולם בן משה 116, 117, 145, 219
- ר' נסים בן ראובן גרונדי (הר"ן) 219
- סיזר מברכן 77
- סקוטוס, מיכאל 40
- סרמוניטה, יוסף 76, 77
- פינס, שלמה 31, 77
- ר' פנחס הדיין 54, 55
- קלונימוס בן קלונימוס 141, 187

מפתח עניינים ומושגים

חכמת האלוהות	157, 155	אבלות והספד, הלכות	31, 30
ידיעת	22	אורואיזם	157, 153, 77, 76, 34, 12
יראת	22, 121, 122, 192, 193, 197,	אומות גדורות בדרכי הדתות/אומות	85, 84, 83, 82, 81
	198	שאינן גדורות	102, 101, 99, 98, 97, 96, 95, 87, 86
כמניע הגלגל	149, 148, 124		108, 107, 105, 104, 103
מציאותו ושליטת גשמותו	120, 65	אידאל עיוני	199, 191, 134, 30, 23, 22
	121		211, 209, 208, 201, 200
משגיח ומעניש	98, 97	אידאל קונטמפלטיבי	189
נצחיות	120	איסורים	48, 47, 46, 45, 44, 42, 41
רצון	118, 78, 77, 75, 74, 73, 71		215, 214, 213, 103, 98-80
	139, 138, 124, 123, 122, 120	איסור 'דרכי האמורי'	45, 44, 42, 41
אלגוריה/פרשנות אלגורית	36, 25, 12		46
	105, 44, 43, 42, 41, 40, 39, 38, 37	איסור הכנת אוכל לגוי ביום טוב	92
	189, 157, 153, 152, 149, 114, 108		95, 94, 93
	213, 205	איסור חיתון	83
האלגוריסטים	200, 153, 152	איסור כפילת שלום לנכרי	92, 91
אלילות, ראה פולחן אלילי, עבודה זרה		איסור 'לא תנחשו'	46, 41
אמונות תפלות	45, 44, 43	איסור 'לא תעוננו'	48, 47, 41
אמת	199, 68, 30, 29, 25, 24, 22	איסורי מגע הקשורים בפולחן	82
אסטרולוגיה	167, 163, 162, 48, 45, 42		86, 85, 84
	169, 168	איסורי משא ומתן עם נכרים	81, 80
אסלם/מוסלמים	108, 102, 101		86, 85, 83, 82
אקזוטריות ואוטריות בתפיסת הרמב"ם		איסור קללת האל ומחיקת שמותיו	215, 214, 213
	159, 138, 132, 124, 119, 118, 20		91
	220, 192, 179, 178, 172, 171	האל	
בעל המחקר	71, 66, 65	אהבת	122, 121
בעלי הדת	79, 73, 71, 68, 66, 65, 64	אחדות	182, 126, 117, 65
	103, 102, 101, 100, 99, 98, 96, 88	השגת האל	125, 28, 25, 23, 22, 20
	185, 140, 108		182, 157, 143, 129, 128, 127, 126
בריאת העולם/מעשה הבריאה	68, 20		207, 195, 183
	124, 123, 79, 78, 75, 74, 73, 72, 71		
	187, 149, 139, 138		

211, 209, 207, 206	ברכת כוהנים 208
השגת האל 20, 22, 23, 25, 28, 125,	גזרות המואחדין 11, 110
126, 127, 128, 129, 143, 157, 182,	גיהנום 129
183, 195, 207	גירוש היהודים מצרפת 12, 153, 222
השגה מטפיסית 30, 119, 143, 193, 194	גמול 23, 30, 99, 100, 123, 128, 185
השקפת עולם נטורליסטית-אריסטוטלית	
42, 138, 139	
השקפת עולם פילוסופית-נטורליסטית	דבקות 135, 137, 206, 207, 208
127, 128	דומיניקנים 76
התבוננות 27, 30, 34, 35, 135, 193,	דמונולוגיה 43, 48
194, 195, 196, 202, 205, 208, 210,	דרשות פילוסופיות 75, 125, 160, 170,
22, 118, 121	171, 172
חוק 88, 96, 98, 119	הגשמה/מגשימים 105, 125, 126, 127,
חז"ל 27, 28, 42	128, 149, 183, 184
חטא 136, 137, 202, 203	הוויות דאביי ורבא 13, 20, 27, 28, 50,
חיים/חיים פילוסופיים 199, 203, 210	51, 52, 54, 109, 147, 159, 182, 184,
חכמה/מסורת החכמה/בעלי החכמה	216
13, 18, 19, 20, 22, 28, 32, 35, 36,	היטהרות 198, 199, 200
37, 58, 59, 63, 64, 65, 67, 68, 69,	הישארות הנפש 23, 29, 30, 31, 33,
75, 99, 100, 110, 112, 113, 117, 134,	119, 126, 127, 128, 130, 136, 139,
140, 142, 144, 146, 151, 158, 159,	182
160, 169, 170, 172, 175, 177, 178,	הכרה 22, 29, 64, 122
179, 182, 218, 219, 221, 222	הלכה/חיבורי הלכה/בעלי הלכה 15,
החידוש, אמונת 39, 63, 64, 66, 67, 68,	16, 17, 18, 19, 20, 23, 26, 42, 62,
69, 71, 73, 74, 75, 79, 99, 100, 121,	63, 64, 79, 80, 81, 87, 88, 89, 93,
122, 125, 153, 156, 159, 161, 172,	94, 99, 103, 109, 110, 113, 116, 117,
185, 187, 209, 210	119, 132, 133, 137, 140, 141, 144,
חליצה 95, 96	148, 149, 151, 153, 155, 176, 188, 215,
חרמות/חרמות-נגד 12, 115, 133, 153,	216, 218, 219, 220, 222
154, 159, 160, 161, 162, 171, 172,	בעלי הלכה מיימונים 17, 19, 51,
173, 174, 176, 178, 180	109, 116, 125, 131, 145, 146, 147,
	148, 149, 155, 169, 179, 180, 188,
טבע/קוסמוס 23, 121, 122, 155, 157,	189, 191, 222
161, 165, 185, 194	הרמנויטיקה פילוסופית-אלגורית 35,
טוב 22, 24, 25, 28, 128, 129	36, 37, 40, 41
טומאה וטהרה 197, 198, 199, 200,	השגחה 23, 63, 64, 66, 68, 99, 100,
204, 210	118, 123, 128, 130, 135, 136, 137,
טיפוסים אנושיים / כוחות הנפש 23,	138, 139, 153, 155, 157, 159, 172, 185,
24, 25	187, 191, 207, 208
טליסמה / מאגיה טליסמטית 47, 48,	השגה 134, 143, 149, 193, 194, 205,

מינות/מינים	184, 160, 128, 127	194, 168, 167
מלאכים	193, 192, 149, 143, 139, 43	אריה, צורת
מעשה בראשית	150, 142, 123, 72, 63	טרנסצנדנטיות
	157, 156, 155	108, 105, 104
מעשה מרכבה	150, 142, 124, 58, 56	ידיעה אנושית
	160, 159, 157, 156, 155	31, 24
מצוות	153, 64, 39, 35, 32, 25, 23	ידיעה מטפיסית
	182, 183, 184, 190, 191, 192, 201	122, 29, 28, 27, 22
	206, 207, 208, 209, 210, 211, 212	129
	213	ייבום
מקדש/עבודת המקדש	189-205, 210	96, 95
	216	ימות המשיח
משיחיות	123, 118, 23	134
משכילים	136, 135, 100, 79, 58, 52, 20	י"קו המים/היגלות היבשה
יהודים	40	69, 63, 50
נוצרים	40, 39, 15	139, 138, 137, 107, 79, 78, 75
		יראה
		198, 197
		יראת האלוהות
		122, 121, 105, 98, 97
		כוח
		מדמה
		190, 189, 136, 135, 67, 34
		מעשי
		25, 24
		עיוני
		25, 24
		שכלי
		208, 67, 34
		נטורליזם
		165, 164, 163, 47
		כוכבים
		163, 48, 45, 42, 41
		כישוף/מכשפים
		169, 167, 166, 165, 164
		כפרה
		203, 202
		כריסטולוגיה
		40
		לחש/קמע/השבעה
		47, 46, 45, 42
		168, 167
		מאניה
		131, 48, 47, 44, 43, 42, 41
		נצח, חיי
		155
		נצחיות הנשמה
		119
		נצחיות השכל
		29
		נצרות/נוצרים
		80, 77, 76, 40, 39, 15
		81, 85, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 101
		102, 103, 105, 108, 117
		סכולסטיקה נוצרית
		77, 75, 12
		סובלנות דתית/חוסר סובלנות
		80-108
		סגולות
		132, 131
		סימבוליקה/מפתח סימבולי
		195, 194
		196, 199, 208, 210, 211, 212
		מטריאליזם
		108, 105

מפתח עניינים ומושגים

238

פיסיקה 209, 161, 155, 142, 123	סמלים 40
אריסטוטלית 149, 138, 134, 131, 69	ספיריטואליזציה 194, 191, 190, 189
171, 167, 166, 165, 152	196, 201, 202, 203, 204, 208, 210
פרדס 172, 160, 143, 142	215
פרוגרס, תפיסת ה' 106, 105, 103, 82	פילוסופית 127, 64, 16
108, 107	
פרשנות רדיקלית למשנת הרמב"ם 12	עבודה זרה 164, 163, 162, 97, 85, 84
68, 67, 62, 57, 56, 51, 50, 20, 18	165, 167, 169, 184, 205, 206, ראה
128, 119, 118, 117, 114, 79, 77, 69	גם פולחן אלילי
152, 140, 139, 135, 132, 131, 129	עבודה שכלית 209, 208, 207, 206
179, 173, 172, 171, 170, 159, 157	עולם הבא, חיי 119, 33, 32, 30, 29
187, 186, 185, 182, 180	122, 125, 126, 130, 134, 182, 183
	184
צדיק 136, 135	עיון, חיי 79, 77, 67, 64, 27, 23, 22
ציצית 215, 213, 212	123, 125, 189, 204, 206, 209, 215
קבלה/מקובלים 110, 66, 64, 19, 11	פולחן אלילי/עובדי אלילים/אומות
211, 170, 117, 113, 112	קדומות 88, 86, 85, 83, 82, 42, 41
קדמות העולם ונצחיותו 75, 73, 63, 20	89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97
123, 122, 121, 120, 119, 118, 77	105, 108, 163, 189, 190, 192, 204
187, 156, 139, 138, 132, 128, 125	205, ראה גם עבודה זרה
קונטמפלציה מטפיסית 194, 193, 29	פטשיום 105, 104
קוסמולוגיה 168, 167	פילוסופיה/פילוסופים 17, 16, 15, 13
אריסטוטלית 139, 138, 133	21, 67, 68, 69, 71, 103, 104, 110
מיימונית 143	112, 127, 133, 190, 191, 202, 203
קטורת 203, 202, 201	207, 215, 216
קרבנות, עבודת 201, 192, 190, 189	אריסטוטלית 63, 23, 22, 20, 15, 12
210, 208, 206, 204, 203, 202	119, 120, 122, 123, 131, 132
	יהודית 29, 20, 19, 18, 17, 16, 12
רבנות/עולם רבני 59, 49, 19, 17, 13	76, 77, 108, 109, 110, 112, 113
186, 180, 179, 176, 133, 109, 79, 61	114, 115, 147, 211, 218
בעלי הלכה מיימונים 51, 19, 17	לא תלמודית 155, 56, 52, 51, 19
147, 146, 145, 131, 125, 116, 109	171, 179, 180, 184, 185, 218
188, 180, 179, 169, 155, 150, 148	מיימונית 33, 31, 30, 29, 22, 21, 15
222, 191, 189	35, 36, 39, 42, 47, 49, 50, 58, 63
רבנות מיימונית 177, 176, 16, 15	100, 109, 112, 113, 114, 115, 116
187, 186, 180, 179, 178	127, 129, 141, 142, 143, 144, 148, 149, 152
רוחניות 20	153, 154, 155, 156, 159, 173, 174, 180
מיימונית 128, 127	218, 220, 221
רע 129, 128, 28, 25, 24, 22	ערבית/פילוסופים ערבים 50, 31, 19
רפואה/פרקטיקות רפואיות 47, 45, 44	75, 110, 113, 114, 147, 148, 149, 150

תבונה	68, 67, 63	168, 165, 164, 163, 162, 48
תורות סוד	12, 115, 154, 155, 157,	רשעים 129, 130, 137
	158, 159, 162, 170, 178	
תחיית המתים	113, 114, 134	שבת 89, 134, 135, 208, 209, 210
תכלית		שכל/שכלים/כוח שכלי 34, 66, 67, 78,
אנושית	34, 134	149, 193, 820, 214
דתית	25, 26, 27, 32, 134, 186	שכל פועל 26, 29, 31, 32, 34, 64,
תלמוד/היחס לקנון התלמודי	13, 16,	134, 136, 144, 193, 205, 208
	17, 19, 20, 26, 27, 41-62, 79, 84, 85,	שכר ועונש 32, 64, 118, 128, 129, 130,
	88, 91, 92, 93, 94, 95, 141, 142, 144,	135, 136, 137, 191
	147, 151, 165, 166, 168	שלמות 23, 24, 25, 26, 34, 142
קבוצה תלמודית	181, 182, 183, 184,	דתית 23, 25, 26, 27, 143
	185, 186, 189, 218	מוסרית 24
תלמוד תורה	23, 26, 27	עיונית 24, 25
תפילה	23, 26, 27, 205, 206, 207, 208,	שכלית 32, 123
	209, 210	שקר 22, 24, 25
תפילין	210, 211, 212, 213, 215	